

se bave tom temom. Takođe koristi nenaučne izvore kao što su novinski članci, kojima prati dešavanja na svakodnevnom nivou. Za opisivanje svakodnevnog života tokom Velike Depresije koristi književna dela koja se tim periodom bave npr. *The Grapes of Wrath* nobelovca Džona Stajnbeka (*John Steinbeck*), što je za svaku pohvalu jer dosta dobro pokazuje da naučna dela nisu jedini izvori koji mogu i koji treba da se koriste. Tumačenje Marksa koje daje u trećem poglavlju je vrlo razumljivo i jako dobro. On se u istom poglavlju takođe osvrće na Kejnza i daje obrazloženje da njega ne uzima kao polazište jer, po Meknaliju, Kejnz zapada u psihologizam, dok Marksov pristup počiva na analizi društvenog sistema

baziranog na proizvodnji i izvlačenju profita. Na tragu Marksa, ali i drugih izvora, pokazuje da ideja slobodnog tržišta, ideja savršenog tržišta, idealni tip koji u stvarnom svetu ne postoji, te da nesavršeno tržište pogoduje samo manjini. Takođe primećuje da vladajuća klasa nije uvek složna i homogena već da postoje momenti kada je podeljena i kada su različiti delovi iste i suprotstavljeni. Zbog toga on termin *vladajuća klasa* koristi i u singularu i u pluralu. Na kraju valja zaključiti da nam je Dejvid Meknali dao jednu knjigu iz koje mnogo toga možemo naučiti, ali i knjigu oko koje se mnogo može polemisati. To je možda njena najveća vrednost.

Matija Jovanović

Eshatologija pretvaranja socijalizma u nacionalizam¹

Knjiga Veljka Vujačića sačinjena je od tekstova koje je autor objavio u poslednjih dvadeset godina, u raznim stranim časopisima, zbornicima i enciklopedijama. Kao osnovni cilj knjige javlja se težnja autora da sociološki (kako teorijski, tako i empirijski) osmisli tematiku nacionalizma. Koristeći se pozamašno uporednom istorijsko-sociološkom analizom, autor pokušava da odgonetne koji su to činioци presudno uticali na različite ishode raspada dve multionacionalne, komunističke federacije, kakve su bile Sovjetski Savez i Jugoslavija. Primeri

za koje se autor opredelio povoljni su utoliko što se kroz njih jasno očitava da strukturne i institucionalne sličnosti ova dva društvena sistema, kao i relativno slično vođena komunistička politika prema nacionalnom pitanju u ove dve države, nisu bili dovoljni uslovi za slične ishode kada je reč o razlazu republika. Gotovo istovremeni, skoro pa demokratski rasplet događaja u Sovjetskom Savezu, na jednoj, i krvavi zaplet koji se odigrao u Jugoslaviji, na drugoj strani, autora su naveli da uporednim metodom obuhvati i (različita) istorijska nasleđa Rusije i Srbije, kao dveju nacionalnih država koje su činile jezgro nekadašnjih komunističkih federacija.

¹ Veljko Vujačić, 2013. *Sociologija nacionalizma – Eseji iz teorijske i primenjene sociologije na primerima Rusije i Srbije*, Beograd: Službeni glasnik, 480 str.

Osim predgovora, knjiga je podeljena na pet velikih celina koje ukupno obuhvataju četrnaest poglavlja. Tematske celine nose sledeće nazive: *Sociologija nacionalizma, Uporedna analiza raspada SSSR-a i Jugoslavije, Komunistički i nacionalizam: slučaj Rusije, Komunistički i nacionalizam – slučaj Srbije i Jugoslavije, Primer kratkog enciklopedijskog teksta i zbirnog pregleda*. Na samom kraju knjige nalazi se prilog sačinjen od spiska izvornih članaka, poređanih hronološki, kao i kratkebiografije autora.

U prvom delu knjige, koji je pretežno teorijski, Vujačić se osvrće na nasleđe istorijske sociologije, a pre svega na njene utemeljivače i klasike, nalazeći, međutim, da tematika nacionalizma nije dobila adekvatno mesto u tom pozamašnom korpusu. Naime, Vujačić smatra da je glavna preokupacija autora koji su pisali u „zlatnom“ dobu sociologije (kraj devetnaestog veka), bila pre svega da utemelje sociologiju kao nauku, što ih je teorijski i empirijski usmerilo na moderno društvo, kao i na ekonomski sistem u kojem ono postoji (kapitalizam), a da su po prirodi stvari zanemarili organizacioni okvir u kojem se ono nalazilo i razvijalo – (modernu) nacionalnu državu. Povoljnija klima za izučavanje nacionalizma u sociologiji, po autoru, razvila se tek nakon Drugog svetskog rata. Pa ipak, autor ne zanemaruje radove Vebera, Mihelsa, Dirckema, Mosa i Čikaške škole, nalazeći da se već kod njih može naslutiti začetak interesovanja za ovu tematiku. Najplodnije tlo u tom smislu autor pronalazi kod Vebera, čiji pristup etničkim grupama, nacionalizmu i nacijama i sam dalje razvija kroz knjigu.

Zbog značaja koji mu autor dalje kroz delo pridaje, osvrnućemo se

na kratko na poglavlje o Veberu. Po svemu sudeći, autor nalazi da je veliki doprinos Veberu oblasti izučavanja nacionalizma zapravo činjenica da je on naciju i etničku grupu video kao dva različita fenomena. Prema Veberu, dakle, ključno obeležje etničke grupe (kao statusne) jeste njeno subjektivno verovanje u zajedničko poreklo članova, dok kod nacije, pak, to ne mora da bude slučaj. Kako autor navodi, Veber je smatrao da je specifičnost nacije zapravo zajedničko istorijsko iskustvo i zajednička politička sudbina, pa tako kao pokazatelj nacionalne solidarnosti u tom slučaju izdvaja spremnost članova jedne grupe da služe vojsku u državi kojom dominiraju članovi neke druge nacionalne grupe. Spremnost da se u takvoj vojsci služi obrnuto je proporcionalna sa stepenom nacionalne solidarnosti. Dalje, autor podseća na još jednu važnu distinkciju na koju je Veber ukazao, a koja se tiče razlike između nacije i države. Dok je ova druga političko udruženje, prva je zasnovana na kulturnoj solidarnosti, odnosno pre na afektivnim nego na racionalnim, vezama; tako je, po njemu, specifičnost modernenacionalne države političko udruživanje na osnovu kulturne solidarnosti, odnosno pretenzija ka teritorijalnoj političkoj moći koja svoju legitimnost crpi iz postojanja zajedničke kulture. Upravo u tome leži neka vrsta sociološkog paradoksa, budući da je došlo do spajanja jedne racionalne tvorevine, kakva je država, sa izrazito vrednosnom, kakvu predstavlja nacija. Nadovezujući se na ovo Veberovo stanovište, autor ovde nalazi ključ i koren budućeg trajnog obeležja ideologije nacionalizma: sakralizacije političke sfere, što je tvrdnja koja se dalje dobro uklapa u Veberovo shvatanje nacija kao osuđenih na stalnu međusobnu borbu.

U nastavku prvog poglavlja Vujačić je takođe ukazao na neke od ključnih socioloških paradigmi, kao što su strukturalni funkcionalizam i marksizam, teorije racionalnog izbora, teorije modernizacije, institucionalizam, socijalni konstruktivizam, kao i na neka od novijih proučavanja nacionalizma. Nakon izloženog teorijskog uvoda i lociranja tematike nacionalizma u sociologiji, Vujačić pravi korak od teorije ka empiriji, te se u narednim poglavljima uglavnom bavi primenjenom sociologijom, razrađujući idalje istu tematiku, ali ovog puta kroz primere - Jugoslavije (Srbije) i SSSR-a (Rusije).

Tako se u drugom delu knjige nalaze autorovi tekstovi koji se bave uporednom analizom raspada SSSR-a i Jugoslavije, istorijskim nasleđem u Srbiji i Rusiji, kolektivnim predstavama o državi u Rusiji i Srbiji, kao i ulogom koju su imale ideje u raspadu ove dve multinacionalne komunističke federacije. Takođe, u ovom delu knjige posebno je zanimljiva Vujačićeva analiza odnosa komunističkih sistema ovih država prema nacionalizmu i nacionalnom pitanju uopšte. Naime, kada govori o politici Sovjetskog Saveza prema nacionalizmu, autor je tumači kao ambivalentnu, utom smislu što su se najpre, za vreme revolucije, boljševici na njega pozamašno oslanjali (sa ciljem podrivanja imperije), da bi se kasnije taj odnos izmenio, i to u korist partijskog centra, kome je u posebnom interesu bilo da se nacionalizam dominantne nacije, odnosno Rusije, iz temelja uguši. Pa ipak, ni tada ova politika nije bila sasvim dosledna. Vujačić nalazi da su istovremeno dopuštani i razni „ustupci“ nacionalizmu od strane partijskog rukovodstva, što se ogleda kroz sledeća formalna rešenja nekih od

gorućih pitanja unutrašnjeg državnog uređenja: nominalni federalizam (mada autor kasnije tvrdi da je to ipak suštinski bio unitarizam), kao i podjednak tretman svih republika kada je u pitanju postavljanje najrazličitijih institucija u njima (ekonomskih, kulturnih, obrazovnih, itd). Dalje, lokalna etnička većina (po kojoj republika dobija ime), tzv. „titularna nacionalnost“, bila je favorizovana, čime su se stvorili uslovi za razvoj lokalnih političkih elita. Kako autor navodi, uskoro je „titularna“ nacionalnost čak prerasla u kriterijum socijalne stratifikacije u sovjetskom društvu. Slična politika vođena je i u Jugoslaviji, s time da je etnička stratifikacija u njoj bila manje izražena. Ni u Jugoslaviji federalizam nije bio doslovno sproveden, ali su republike uživale veći stepen moći nego u sovjetskom slučaju. Još jedna važna sličnost koju on uočava između ove dve zemlje, a koja se posredno takođe tiče odnosa prema nacionalnom pitanju, jeste (neefikasna) politika ujednačavanja republika, realokacijom resursa i investicija iz bogatijih republika ka onim manje razvijenim; politika koja će od samog početka izazivati nezadovoljstvo i nailaziti na prezirrazvijenih republika koje su se našle u sastavu federacija, što će kasnije posebne probleme iznedriti u Jugoslaviji. Uzeto sve zajedno, krahova je u ovim segmentima društvenog života bilo dovoljno da bi se o njima moglo govoriti kao o posledicama „neuspeha tradicionalne politike komunističke partije prema nacionalnom pitanju“. Pa ipak, autor pravi svojevrsnu razliku između (neuspešnosti) jugoslovenskog i sovjetskog scenarija. Početak jugoslovenske krize Vujačić

smešta u kraj šezdesetih godina, kada se otpočelo sa ekonomskim reformama (postepenim prelaskom na tržišnu ekonomiju), koje, međutim, nisu bile dovoljno efikasne koje su u kontekstu kosovske krize osamdesetih samo bile dodatni podsticaj za etničku kontramobilizaciju prema albanskom nacionalizmu, koja jenakon toga usledila u ostalim republikama (Srbiji, Sloveniji i Hrvatskoj). Vujačić nalazi da je moć centra od tada kontinuirano slabila, što ga je učinilo nesposobnim da iznese započete reforme i što je za posledicu izazvalo veliko nezadovoljstvo republika tokom osamdesetih, kada je politika ujedinjavanja definitivno doživela svoj konačni krah. Istovremeno sprovođenje ekonomskih reformi i procesa demokratizacije (decentralizacije), smatra Vujačić, postepeno su doveli do potpune dezintegracije Jugoslavije.

U sovjetskom slučaju, pak, proces dezintegracije nema toliko dugačku istoriju. Mada je politika etničke homogenizacije u Sovjetskom Savezu predstavljala izvesnu opasnost u pogledu stvaranja novih nacija, ozbiljnije etničke mobilizacije nije bilo, usled postojanja i dalje jakog centra koji se nije libio korišćenja prinude kada bi se to pokazalo kao neophodno. Međutim, za vreme Gorbačova šavovi polako počinju da pucaju. Secesionistički pokreti u baltičkim zemljama, etnička mobilizacija u centralnoj Aziji, kao i u samoj Rusiji, pokazali su neuspeh politike prema nacionalnom pitanju i u sovjetskoj državi, koji je do posebnog izražaja dolazio u vremenima krize njihove ekonomije. Pa ipak, trijumf demokratije u SSSR-u 1991, nije imao svoj pandan u Jugoslavijigde će umesto konsolidacije uslediti novi konflikti.

Pre prelaska na sledećideo knjige, valjalo bi se još osvrnuti na autorovu primenu veberijanskog teorijskog aparata u potonjoj uporednoj analizi, kojom se slikovito kristališu različite indikacije scenarija u SSSR-u i Jugoslaviji. U tom pogledu, koristeći pomenuti Veberov kriterijum stepena nacionalne solidarnosti, autor razmatra kasniju spremnost ruskih oficira, koji su se nakon raspada našli van granica Rusije, da se priključe ukrajinskoj vojsci, koja je pak izostala u slučaju srpskih oficira u Bosni i Hrvatskoj. Kao ključ objašnjenja ovakve situacije, kao i razlike u mobilizacijskom potencijalu etničkih grupa u ove dve države, autor ističe četiri činioca, koja su uslovlila kako različita istorijska iskustva, tako i političke sudbine ovih nacija: postojanje srpske države pre ujedinjenja Jugoslavije (dok sa Rusijom to nije bio slučaj), pozitivan odnos Srba prema srpskoj i kasnije jugoslovenskoj državi (nedostatak identifikacije sa državom kada su u pitanju ruska i sovjetska imperija), različita „kolektivna sećanja“ (Srba kao etnički, a Rusa kao politički viktimizovanih kroz istoriju), kao i različit institucionalni tretman ovih dominantnih nacija u multinacionalnim federacijama u čijem su se sastavu našle (institucionalni pokušaji preklapanja ruskog i sovjetskog identiteta, što se za srpski i jugoslovenski ne može reći). Uz to, Vujačić naglašava da se potpuno objašnjenje i razumevanje radikalno različitih ishoda u SSSR-u i Jugoslaviji ne može izvesti samo na osnovu pomenutih faktora, već je nužno razmotriti još neke od činilaca koji su uslovlili razlike između ove dve države, kao što je recimo uloga vođa (političkih elita) u njihovom

raspadu. U delovima knjige koji slede, autor će se detaljno pozabaviti i tom problematikom.

Treći deo knjige posvećen je analizi odnosa komunizma i nacionalizma u ruskom slučaju, dok se četvrti deo odnosi na Srbiju i Jugoslaviju. Međutim, zajednička nit koja prožima oba dela knjige jeste zapravo razmatranje odnosa ideologije levice i desnice, uz pokušaj da se odgovori na pitanje kako to da se u poznim komunističkim, i postkomunističkim državama, prešlo sa klase (koja je bila srž ideologije levice) na naciju, i to, kako veli autor, uz neizbežno stvaranje svojevrsnog hibrida između ove dve krajnje ideologije, koji na kraju završava u formi specifičnog nacionalsocijalizma. Pokušavajući da dokaže da ovaj fenomen i nije toliko nov, a ni redak, Vujačić ukazuje na primere Francuske i Italije s kraja XIX i početka XX veka, kao i na brojne ličnosti koje su i same prošle kroz sličnu metamorfozu: Musolini, Hitler, Sorel, Mihels, itd. Pa ipak, autor nije pošao tragom teorija o totalitarizmu, te stoga, ne gubeći iz vida ideološku razliku koja postoji između komunizma, nacizma i fašizma, navodi da je najveće ograničenje ovih teorija upravo u previđanju ovakvih ideoloških razlika, bez kojih se na osnovu formalnih sličnosti ovi režimi olako mogu poistovetiti. Tako Vujačić skretanje zemalja kasnog komunizma „u desno“ objašnjava težnjama konzervativaca iz partije na vlasti („nomenklature“) da sačuvaju svoj položaj i vlast, u uslovima krize komunističkog sistema, kada dotadašnje pozivanje na klasnu borbu i socijalne vrednosti gubi na snazi i ubedljivosti. Stoga političke vrednosti desnice završavaju inkorporirane

u dotad dominantno levičarski diskurs i, eshatološki posmatrano, nacionalizam (tj. nacionalsocijalizam) nailazi kao poslednja faza, te i sam krajkomunizma, navodi Vujačić. Valja još naglasiti da autor ove režime ne smatra fašističkim, ni totalitarnim, tvrdeći da je „režime Miloševića, Tuđmana, Mečijara, Lukašenka, ma koliko bili međusobno različiti, najbolje (je) posmatrati kao nacionalističke ili nacionalsocijalističke varijante jedne specifično postkomunističke podvrste autoritarnih režima“.

Što se specifično ruskog slučaja tiče, Vujačić kao primer dodira ove dve, do tada se mislilo nespojive, ideologije, navodi Zjuganova koji je devedesetih godina zagovarao jedinstvo komunističke i nacionalističke opozicije, zarad ostvarivanja zajedničkih ciljeva. Upravo stoga se Zjuganov pojavljuje kao jedan izrazito pragmatični političar koji je, kao jedan odosnivača Komunističke partije Ruske Federacije, i sam kroz svoje političke govore neretko promovisao neke od ideja desnice. U tom smislu, analiza izborne platforme Komunističke partije Ruske Federacije iz 1995. koju nudi autor više je nego ilustrativna. Da u svom „desničarstvu“ nije bio usamljen, govore podaci o uspesima ruske nacionalističke stranke (Liberalno-demokratska partija Rusije), čiji je vođa Žirinovski, a koja je takođe u Rusiji tog vremena beležila zavidne rezultate na izborima. No, kako autor primećuje, trijumfi obeju strana bejahu samo prolaznog karaktera, jer su se revolucionarne želje opozicije stopile sa političkom realnošću onog momenta kada su te iste opozicione opcije institucionalizovane, čime im je svako efikasno oružje unapred oduzeto. Zato Vujačić nalazi da je

najvažnija stvar koju je ruska opozicija tog vremena ostavila u amanet narednim generacijama zapravo povezivanje unutrašnjih nedaća ruske države sa spoljno-političkim problemima oličanim u Zapadu; Putinova retorika u tom smislu ne predstavlja nikakav diskontinuitet, već se, naprotiv, savršeno sliva u predodređen joj kalup.

Činjenica da je autor tematski odvojio analizu ruskog od jugoslovenskog (srpskog) slučaja govori o tome da se, unatoč sličnostima koje su delila ova dva sistema, oni nipošto ne smeju poistovećivati, što je među društvenim teoretičarima/teoretičarkama neretko bio slučaj. Ako ništa drugo, a ono bar različiti završeci ovih dveju država sugerišu da je sve vreme trajanja njihove istorije postojao razvojni tok koji je svaki od ovih slučajeva učiniobitno specifičnim. Odlučnost Srbije da pokuša kako-tako da sačuva ono što se sačuvati može od minule države Jugoslavije, i relativna pomirenost Rusije kada je u pitanju raspad Sovjetskog Saveza, po autoru govori da sedeo objašnjenja ovih različitih ishoda mora potražiti u odnosu koji je postojao između ovih nacija i pomenutih država. Naime, kao jednu od konstanti ruske istorije autor zapaža nepostojanje identifikacije Rusa sa državom u kojoj su se nalazili uopšte, pa stoga i sa sovjetskom posebno, koju su doživljavali „kao patološku nadgradnju jednog totalitarnog režima koji stoji na putu ruskog kulturnog preporoda i nacionalne državnosti“. Sa Srbijom i Jugoslavijom, međutim, stvari su izgleda bile drugačije, jer su Srbi nju posmatrali „kao svoju (i ne samo svoju) nacionalnu državu“. Ovo zapažanje može lako navesti na pomisao o „srpskoj izuzetnosti“, te

stoga autor ne propušta da razmotri argumente za, ali i protiv prihvatanja ove teze. Nakon pobijanja nekih redukcionističkih shvatanja srpske posebnosti (naročito nalaza da je Milošević kriv za sve), Vujačić ipak ističe važnost specifičnog istorijskog nasleđa Srbije, pretendujući na jedno više multikauzalno objašnjenje „krvavog ishoda“ na jugoslovenskim prostorima: dugogodišnja nerešenost srpskog nacionalnog pitanja, žrtve podnete u ratovima za ovu ideju, važnost srpske dijaspore, pa i sama komunistička politika prema ovom pitanju, stvorili su, po autorovom mišljenju, jednu solidnu bazu koja je dalje omogućila prihvatanje Miloševića i svega što je nakon toga usledilo. Ili, rečima autora: „srpska ‘tranzicija ka demokratiji’ je, dakle, još uvek ‘izuzetna’ u smislu izuzetno teške ostavštine s kojom se novi demokratski režim suočava“.

Na ovom mestu trebalo bi još nešto reći o jednom od poslednjih tekstova iz sadržaja ove knjige, u kojem se autor suočava sa dilemom da li Slobodana Miloševića treba okarakterisati kao harizmatkog lidera, ili, pak, kao plebiscitarnog demagoga. U tom smislu zanimljiv je njegov pokušaj da Veberovu teoriju harizmatkog autoriteta „nadogradi“ preko definisanja specifično socijalnog porekla harizmatске situacije i harizmatskog vođe uopšte. Naime, Vujačić primećuje da postojanje harizmatске situacije i, istovremeno, postojanje potencijalnog kandidata za harizmatskog vođu, ne znače automatski da će do pojave harizmatskog vođe uopšte doći. Da bi takvim postao, navodi autor, on mora razviti specifičnu (harizmatску) misiju, organizacijski institucionalizovati sintezu nekih do

tada oprečnih vrednosnih orijentacija, a da pri tome ne zanemari neke od ključnih elemenata dotične tradicije (voluntarističko i oportunističko korišćenje iste ne zadovoljavaju ovaj kriterijum). Imajući ove zahteve u vidu, Vujačić nalazi da ih potencijalni harizmarh Milošević nije ispunio, te da on stoga spada u kategoriju plebiscitarnih demagoga, u onom smislu u kome, premda „takve vođe mogu dugo ostati na vlasti, oni iza sebe ne ostavljaju neku trajniju institucionalnu ili simboličku ostavštinu“.

Na samom kraju knjige nalaze se dva članka, od kojih je prvi primer jednog kratkog enciklopedijskog teksta iz oblasti sociologije nacionalizma, koji na vrlo koncizan način sintetizuje maltene čitav korpus teorija iz ove oblasti, provlačeći tematiku nacionalizma kroz klasičnu sociologiju, strukturalni funkcionalizam, teorije modernizacije, neomarksizam, komparativno-istorijsku sociologiju, i socijalno-konstruktivističke pristupe.

Drugi je, pak, članak primer zbirnog teksta, koji je, kako autor nalazi, zanimljiv pre svega zbog svoje forme, koja je inače retka u domaćoj sociologiji, a za koju se autor nada da može poslužiti kao inspiracija svima onima koji se ovom naukombave. Osnovne dileme sa kojima se ovaj tekst suočava mogu se podvesti pod sledeći paradoks: kako to da je Jugoslavija, kao jedna komunistička država sa, po mnogima, najvećim potencijalom za demokratizaciju i mirnu „tržišnu tranziciju“, okončala svoje postojanje na tako izrazito nedemokratski način? Vujačić navodi da odgovor na ovo pitanje neizostavno otvara još niz novih, kao što su, recimo, pitanje uloge

i odgovornosti političkih i kulturnih elita u ovim događajima, uloga religije u razdiranju jugoslovenskog društva, kao i zahtev za razmatranjem novog oblika srpskog nacionalizma, koji je neobičan u onom smislu u kom predstavlja svojevrsan rez u odnosu na pomenutu dugotrajnu privrženost jugoslovenskom nacionalnom identitetu. Vujačić nam ovim tekstom pokazuje kako se u stranoj sociologiji odgovaralo na ova pitanja, i to kroz radove četvero autora/ autorki, čija je zajednička odlika, smatra on, podržavanje socijalno-konstruktivističkog pristupa nacionalnom identitetu. Neki od njih isticali su značaj nacionalizma kao demobilizacijske snage konzervativnih elita (Ganjon), psiho-socijalne korene etničkog nasilja (Vilmer), ulogu religijskih institucija (Perica) i intelektualaca (Dragović Soso). Vujačić nalazi da su posebno značajni poslednjih dvoje, u onom smislu u kojem religijske i svetovne elite jesu odigrale važnu ulogu u dekonstrukciji Jugoslavije podsticanjem nacionalizma koji je posebno devastirajuće posledice pokazao kada je u pitanju srpski slučaj, i to ne „zbog svoje navodne jedinstvene agresivnosti“, već stoga što je reč o nacionalizmu nacije koja je bila temelj-oslonac Jugoslavije kao multinacionalne federacije.

Na samom kraju, valjalo bi istaći da je Vujačić ovom knjigom u značajnoj meri doprineo razvoju discipline sociologije nacionalizma, postavivši joj čvrste temelje, ali i ambiciozne zahteve. Za domaće sociologe ona od posebnog značaja može biti i stoga što se tematika nacionalizma razmatra kroz prizmu slučajeva koji su za ovo područje daleko od stranih, ali isto tako može poslužiti

i onima koji se interesuju za samu analizu raspada multinacionalnih komunističkih država kakve su bile Jugoslavija i Sovjetski Savez, u kojima je nacionalizam svakako bio važan, ali, rekla bih, ne i odlučujući činilac razdora.

Ostaje nam još da se zapitamo: koliko nedavni događaji i kriza u Ukrajini relativizuju tvrdnju o mirnom raspadu SSSR-a i u kojoj meri su oni zapravo posledica dugogodišnjeg manevrisanja i zataškavanja konflikata i tenzija ovakve vrste na ovim prostorima?

Naravno, uz to treba imati u vidu da tu nije reč samo o unutrašnjoj političkoj krizi ili o pukom konfliktu dve članice nekadašnje komunističke federacije, već o fenomenu koji svedoči pre svega o nestabilnosti celokupnog međunarodnog poretka i politike koja se u njemu sprovodi.

Marta Veljković